

Eu tamén navegar

*As mans esquecidas na literatura
infantil e xuvenil galega*

| Tamara Baz |

B\Z
DISEÑO GRÁFICO
& ILUSTRACIÓN

© do texto: Tamara Baz, 2021.
© das ilustracións: Tamara Baz, 2021.
Revisión de textos: Uxío Couto.
Deseño e maquetación: Tamara Baz, 2021.
www.tamarabaz.com
info@tamarabaz.com

Reservados todos os dereitos. O contido desta obra está protexido pola lei, que prohibe a reprodución, plaxio, distribución ou comunicación pública, en todo ou en parte, dunha obra literaria, artística ou científica, ou a súa transformación, interpretación ou execución artística fixada en calquera tipo de soporte ou comunicada a través de calquera medio, sen a preceptiva autorización.

Este proxecto editouse ao abeiro do Fondo de proxectos culturais Xacobeo 2021-2022 da Xunta de Galicia.

Comecemos polo principio...

Este conto arranca noutra época, cando as fotos eran en branco e negro. Nun tempo no que o mundo estaba dominado polos homes e as mulleres non tiñan voz nin dereitos. Elas tiñan que coidar dos irmáns pequenos, ocuparse das tarefas do fogar, casar e ter fillos. Non podían asistir ás universidades nin traballar fóra da casa, e moito menos ir votar... Se nin sequera podían vestir pantalóns. En realidade, non falamos dun tempo tan afastado, falamos do século pasado, o século das bisavoaas.

Esta situación de inferioridade mudará moi paseniño grazas a algunhas mulleres moi valentes e teimudas que conseguiron grandes logros na loita cara á igualdade que aínda hoxe se segue batallando. Quero presentarvos as tres pioneiras galegas na reivindicación da dignidade da muller e a súa independencia: a tía Rosalía, a tía Concepción e a tía Emilia.

Concepción Arenal
(Ferrol, 1820 - Vigo, 1893)

A súa infancia xa estivo marcada pola súa gran personalidade. Esa nena roxa, de ollos azuis, non lle gustaban as bonecas e prefería pasar o tempo entre moreas de libros. E así foi medrando, primeiro, estudando nun colexio para señoritas e, logo, aprendendo pola súa conta. Xa de moza asiste á universidade, aínda que vestida de home, por mor de que as mulleres non podían acceder ós estudos superiores.

Comeza publicando algúns artigos e fábulas para nenos. Consegue obter o cargo de visitadora de prisións, a primeira muller neste posto, e comprométese de cheo cos reos para mellorar as condicións dos cárceres e incluso chega a propor unha reforma das prisións. Funda escolas, asilos e ata traballa de enfermeira durante a guerra, pero nunca deixou de estudar nin de escribir.

Outra das suas loitas foi a defensa dos dereitos das mulleres. Escribe e dá conferencias sobre igualdade, defendendo o acceso das mulleres á educación superior, a traballar fóra da casa e o sufraxio universal.

Podemos dicir que foi a pensadora máis importante do século XIX. Adiantada ó seu tempo, é unha peza indispensable na construción da conciencia social e do feminismo. Precisamente o machismo construíu unha imaxe dela como muller fría e antipática, pero hoxe ben dubidamos de que así fose.

Rosalía de Castro

(Santiago de Compostela, 1837 - Padrón, 1885)

Todos oímos falar dela, a gran poeta do galego. Malia que naqueles tempos o oficio da escrita non era cousa de mulleres, co apoio do seu marido, Manuel Murguía, publicou *Cantares gallegos* (1863). A obra supuxo un fito e marcou o inicio do Rexurdimento na historia das nosas letras.

Aínda que agora goza de recoñecemento universal, a vida de Rosalía non foi doada, xa que tivo que bater co machismo e sufrir os desdéns da sociedade da época. Foi unha pioneira na defensa das mulleres, e denunciou abusos, reclamou xustiza e proclamou a liberdade a través das palabras plasmadas nas súas follas.

Sempre encarnando o espírito da terra, non puido pechar os ollos ata que non se lle abriu a fiestra do seu cuarto para ver por derradeira vez o mar. A imaxe rosaliana está moi presente nas nosas vidas e, de feito, constitúe todo un símbolo do pobo galego.

Sabías que...

- * Preto dun cento de rúas galegas están dedicadas a ela.
- * Unha estrela do firmamento leva o seu nome.
- * Isabel a Católica e Rosalía de Castro foron as únicas faces femininas en aparecer gravadas nos billetes de curso legal en España.
- * O rostro de Rosalía plásmase en centos de produtos, mesmo na cola dun avión comercial.

A nena dos sete nomes sempre foi moi curiosa e observadora. Gustaba moito de ler e botaba horas na biblioteca de seu pai, inmersa no olor dos libros. De nena empezou a escribir poemas e aos 15 publicou un conto.

Casa moi noviña, pero o matrimonio non a arreda das inquedanzas con que medrou e decide estudar e aprender idiomas pola súa conta namentres cría os fillos. Publica con éxito a súa primeira novela, *Pascual López* (1879), aínda que tamén sufriu menosprezo polo feito de ser muller. Vivir como escritora non resultaba doado nun mundo de homes. Con todo, isto non a paralizou: seguiu publicando mentres superaba as críticas e os atrancos impostos polo machismo.

Incorpora na súa obra a idea de que a igualdade de dereitos e oportunidades entre homes e mulleres é posible, así como a independencia feminina. Comprometida, loitou pola presenza da muller nas institucións culturais, e abriu portas por si mesma. Unha intelectual brava que soubo abrir vieiros para todas as que viñeron despois.

Emilia Pardo Bazán

(A Coruña, 1851 - Madrid, 1921)

A que cando erades cativos vos encantaba que mamá, papá ou os avós vos contasen contos antes de durmir? E agora, xa grandíños, non gozades das andanzas daqueles personaxes de fantasía? Algunha vez vos preguntastes de que maxín saíron?

Pois saíron da man de mulleres e homes de carne e óso coma nós, que habitaron este mesmo planeta. Ora ben, nesta ocasión falaremos da parte feminina, das mulleres que concibiron eses contos. Porque para elas non foi tan fácil. A pesar da grande achega e dos logros alcanzados, os nomes femininos quedaron agochados na historia sen acadar un merecido recoñecemento.

Non é unha inxustiza? Como dicía a tía Emilia *«O que non se fala bórrase»*. Pero nós, ti e mais eu, podemos mudar isto. Nestas páxinas imos falar delas, desas mulleres que escribiron as primeiras obras infantís.

Tempo de ler:

- *Oriolos neneiros*. La Región, 1975.

Irmás Vázquez

DORA VÁZQUEZ (*Ourense, 1913 - Ourense, 2010*)

PURA VÁZQUEZ (*Ourense, 1918 - Ourense, 2006*)

Irmás, mestras e escritoras. Desde raparigas, ademais de xogar ás escolas, escribían historias a catro mans. Seu pai, poeta afeccionado, foi un gran referente e un grande apoio para elas, xa que lles deu acceso á interesante biblioteca persoal que tiña e apoiounas para estudaren Maxisterio. As irmás eran moi talentosas e empezaron a publicar artigos en medios locais desde ben noviñas. Pura escribiu a primeira novela cando tiña 15 anos.

Aínda que tocaron diferentes xéneros e públicos, dedicáronse especialmente á narrativa infantil e xuvenil. Tiveron un papel moi importante na recuperación da literatura falada, ao integraren nas súas obras cantigas de berce, xogos populares e personaxes da tradición oral. Pura foi a primeira muller en publicar na nosa lingua tras a Guerra Civil; fixoo co poemario *Íntimas* (1952), unha homenaxe ás poetas esquecidas. Foron mulleres valentes: escribiron en galego sabendo o risco que supoñía en plena ditadura franquista.

Pura entra na Real Academia Galega en 1949 e recibe diferentes homenaxes e galardóns, como o Premio das Artes e das Letras de Galicia no ano 2000.

Xohana Torres

(Santiago de Compostela, 1931 - Vigo, 2017)

Filla e esposa de mariñeiros, botou temporadas navegando por boa parte dos mares do mundo. De aí que soubese plasmar con tanta querenza o carácter das aventuras mariñas.

Foi unha moza moi activa. Colaborou en revistas, participou en recitais poéticos e eventos literarios. Tamén estivo moi vencellada ao teatro e á radio, e foi directora dun programa dirixido ás mulleres e do primeiro programa cultural radiofónico producido integramente en galego.

Cando os homes menosprezaban a literatura infantil por considerala un xénero menor, Xohana fixo da necesidade virtude ao traducir obras infantís á nosa lingua. Foi a primeira autora en publicar unha peza literaria en galego dirixida especialmente á infancia, alén de ser precursora en incorporar protagonistas femininas apoderadas entre as autoras do país.

Tempo de ler:

- *Polo mar van as sardiñas*. Editorial Galaxia, 1967.
- *Pericles e a balea*. Editorial Galaxia, 1984.

Tempo de ler:

- *Mitos e lendas da vella Grecia*. Ediciós do Castro, 1983.

Anisia Miranda

(Ciego de Ávila, 1932 - Vila de Cruces, 2009)

Filla de galegos na diáspora, naceu en Cuba e estudou xornalismo na Arxentina. Tras viaxar e residir en diferentes países, fixo de Galicia o seu lar para os seus últimos anos de vida.

Foi unha muller moi inqueda e sensible que traballou como xornalista e escritora, tanto en galego como en castelán, centrándose especialmente no público infantil. Ademais das obras que asinou, colaborou en diferentes medios escritos, nun programa de radio feminista e fundou varias revistas infantís.

Casou con Xosé Neira Vilas, autor de *Memorias dun neno labrego* (1961), dando pé a unha parella moi comprometida coa lingua galega desde a emigración. Fundaron a distribuidora e editorial Follas Novas, que deu a coñecer a literatura galega en América.

Maria Xoxé Queizán

(Vigo, 1939)

Catedrática de Lingua e Literatura Galega, escritora, tradutora e gran defensora dos dereitos da muller. Empezou a escribir na adolescencia, publicando artigos nos periódicos do seu Vigo natal. Cunha obra moi diversa, toca todos os xéneros literarios. Mesmo se atreveu co cine e coas artes plásticas.

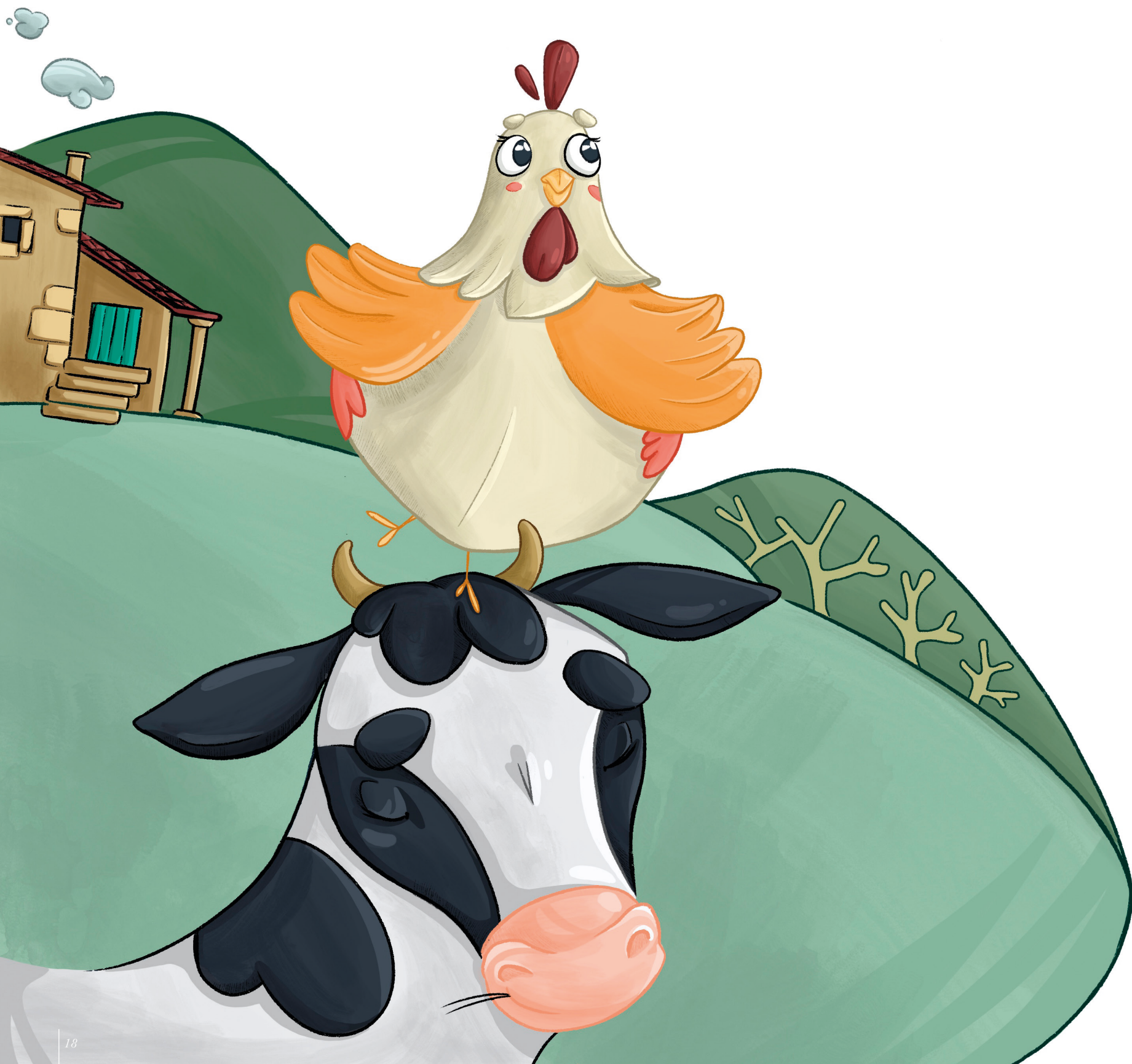
Quer infantís, quer adultas, nas súas obras faise eco de ideas feministas. Cuestiona os tópicos patriarcais dándolles a volta aos roles de xénero e creando mulleres protagonistas e independentes a través dunha linguaxe non sexista.

Edita a revista *Festa da palabra silenciada*, producida e elaborada integramente por mulleres para divulgar a obra feminina; dirixe para a editorial Xerais a colección As Literatas, con obras de escritoras universais; coordina o grupo de Teatro Popular Galego... Así podemos seguir sumando unha morea de accións que implican activamente a loita de Queizán a prol da muller.

Tempo de ler:

- *O segredo da pedra Figueira*. Tintimán, 1985.

María Victoria Moreno

(Cáceres, 1939 - Pontevedra, 2005)

Malia que non naceu en Galicia, namorouse da nosa terra en canto puxo un pé nela, e considerouse «galega por amor».

Traballou como mestra en diferentes lugares da nosa xeografía e quixo aprender o idioma e afondar na literatura de noso. Converteuse nunha defensora da lingua, o que demostrou escribindo principalmente en galego e traballando arreo pola dignificación do idioma. Cómpre lembrar que o fixo nun momento en que a lingua galega estaba vedada e era considerada unha fala de pobres.

Imparte cursos de galego de maneira desinteresada, mesmo clandestinamente nalgunhas aldeas, e abre canda uns socios a librería Xuntanza, en Pontevedra, para o intercambio de libros prohibidos por estaren escritos nesta lingua, de onde saíron exemplares que chegaron a moitos colexios e cárceres. Isto deulle máis dun desgusto, como a retirada do pasaporte e ter que agocharse no campo, pero ela mantívose fiel aos seus ideais e non deixou de escribir en galego, especialmente para a cativada.

Tempo de ler:

- *O cataventos*. Editorial Galaxia, 1979.
- *Anagnórise*. Galaxia, 1988.

Palmira Boullosa

(Vigo, 1941 - Vigo, 2017)

Unha das pioneiras esquecidas, pois pouco se falou dela. Cunha vida moi ligada á urbe viguesa, onde foi mestra e escritora. Aínda que escribiu algún poemario para adultos, dedicouse máis que nada á narrativa infantil e xuvenil. Tamén se preocupou pola recuperación do folclore infantil e, de feito, recuperou nas súas primeiras obras adiviñas, arrollos, cancións de berce, contos...

Moi comprometida coa modernización da escola, creou materiais didácticos para traballar nas aulas, foi cofundadora do Colexio Andersen, na parroquia de Valadares, e iniciou accións innovadoras para o fomento da lectura na infancia.

Entre a obra desta escritora é salientable a novela xuvenil *A princesa Lúa e o enigma de Kian*, Premio Merlín 1987, que conxuga a Galicia mitolóxica coa materia artúrica, e na que troca os roles de xénero para que a princesa sexa a heroína que se propón liberar un mozo mal fadado.

Tempo de ler:

- *A princesa Lúa e o enigma de Kian*. Xerais, 1988.
- *Brandol, fillo de Ferreol*. Xerais, 1993.

Marilar Aleixandre

(Madrid, 1947)

Achégase ás inquiredanzas e problemáticas da mocidade e toca temas silenciados e tabús, como a violación e as consecuencias que implica. As obras que asina deixan a pegada feminista revolvendo os roles de xénero a prol da igualdade, coa presenza de protagonistas mulleres de grande afouteza, defendendo e reivindicando a voz feminina.

Foi a primeira muller en recibir o prestixioso Premio Xerais de Narrativa 2001 pola novela *Teoría do caos*, e tamén a primeira en recibir un Premio Raíña Lupa de Literatura Infantil e Xuvenil en 2017 pola novela *A filla do minotauro*. Forma parte da Real Academia Galega desde 2017.

Tempo de ler:

- *A expedición do Pacífico*. Xerais, 1994.
- *A cabeza de Medusa*. Xerais, 2008.

Concha Blanco

(Cee, 1950)

Nace na ría máxica que desaparece cando sobe a marea, o val fluvial máis pequeno de Galicia. Escritora, mestra, pedagoga e, abofé, soñadora. Na ruta que fixo a través de varios centros escolares coñece a fondo o mundo infantil, do que obtivo inspiración e motivación para escribir máis dunha vintena de obras para tan esixente público.

Foi das primeiras autoras en crear materiais didácticos modernos de aprendizaxe da nosa lingua para a cativada. Tamén se ocupou da formación do profesorado, impartiu obradoiros literarios e experimentou como correspondente de prensa e colaboradora en programas de radio.

Moitas obras da vasta bibliografía que compuxo foron premiadas nos máis importantes certames literarios do eido infantil, como o Concurso Nacional de Contos Infantís O Facho, por *O planeta ceboleiro* (1982), *Os habitantes de Nepecifonilandia* (1983) e *A vaca titiriteira* (1991), ou o premio Barco de Vapor por *¿Andrómenas?* (1988), entre outros moitos.

Tempo de ler:

- *¿Andrómenas?* Ed. SM, 1989.
- *As loucas vacacións dunha formiga*. Bruño, 1996.

Fina Casalderey

(Pontevedra, 1951)

Escritora, etnógrafa, gastrónoma, mestra, xornalista... Tivo unha chea de ocupacións, pero a súa gran paixón son os contos desde que seu pai a agasallaba con libros nas mañás dos domingos, costume que lle fixo voar a imaxinación.

Publicou máis de cincuenta títulos infantís en galego. Boa parte da súa obra foi levada polo mundo adiante a través da tradución a outros idiomas, algúns deles tan distantes como o chinés, o coreano, ou o serbio. E mesmo tivo participación directa en obras audiovisuais, como as curtametraxes *Dúas letras* (Eloy Varela, 2012) ou *A última moeda* (Xoán Vidal, 2016), das que foi guionista.

Foi a primeira autora de literatura infantil e xuvenil en ingresar na Real Academia Galega, ademais da primeira galega en recibir o Premio Nacional de Literatura Infantil e Xuvenil polo libro *O misterio dos fillos de Lúa*.

Tempo de ler:

- *O misterio dos fillos de Lúa*. SM, 1995.
- *Un día de caca e vaca*. Algar Editorial, 2006.

Sabías que...

* A primeira escritora da Península Ibérica chamábase **Exeria**, viviu no século IV e todo parece apuntar que naceu na Gallaecia. Viaxou durante un trienio polo Oriente Próximo ata chegar a Alexandría, unha aventura que recolleu nun diario que se pode considerar o primeiro libro de viaxes da historia.

* **Selma Lagerlöf**, mestra e escritora sueca, foi a primeira muller en recibir un Premio Nobel de Literatura en 1909.

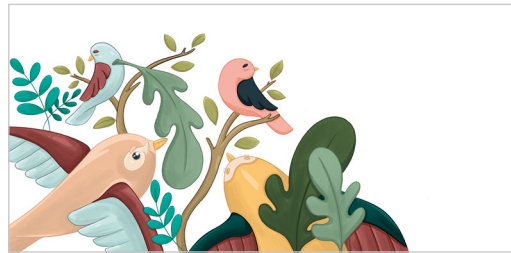
* **Edelmira Cacheda Otero**. Pioneira en recoller o folclore tradicional galego, escribiu varias obras con contos e poemas para o público infantil. O seu libro *Contos que van pra feira* considérase a primeira obra dramática escrita en galego asinada por unha muller.

* O Día das Letras Galegas convócase anualmente desde o 17 de maio de 1963, data do centenario da publicación de *Cantares gallegos*. Porén, en máis de medio século de celebración, unicamente foron homenaxeadas cinco mulleres: **Rosalía de Castro** na data inaugural, **Francisca Herrera Garrido** en 1987, **María Mariño** en 2007, **María Victoria Moreno** en 2018 e **Xela Arias** en 2021.

* A coruñesa **Francisca Herrera** foi a primeira muller en ingresar na Real Academia Galega, en 1945.

* O Premio Nacional de Literatura Infantil e Xuvenil de España empezouse a outorgar en 1978, nunha edición fundacional que condecorou a **Montserrat del Amo** pola obra *El nudo*. En edicións posteriores, premiáranse outras célebres escritoras, como a catalá **Ana María Matute**, a murciana **Carmen Conde** ou a galega **Fina Casalderrey**.

Obras destacadas:

Oriolos neneiros.

La Región, 1975.
Poesía infantil.

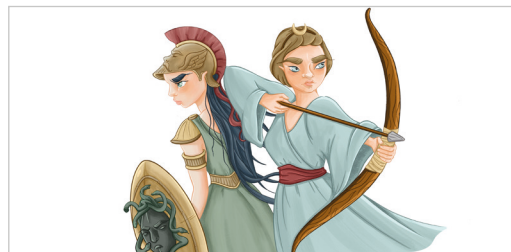
Dora e Pura Vázquez.

Pericles e a balea.

Editorial Galaxia, 1984.
Narrativa infantil.

Xohana Torres.

Mitos e lendas da vella Grecia.

Edicións do Castro, 1983.
Narrativa infantil.

Anisia Miranda.

O segredo da pedra Figueira.

Tintimán, 1985.
Narrativa xuvenil.

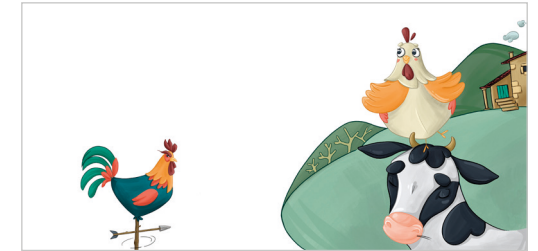
María Xosé Queizán.

O cataventos.

Editorial Galaxia, 1979.

Narrativa infantil.

María Victoria Moreno.

A princesa Lúa e o enigma de Kian.

Xerais, 1988.

Narrativa xuvenil.

Palmira Boullosa.

A expedición do Pacífico.

Xerais, 1994.

Narrativa xuvenil.

Marilar Aleixandre.

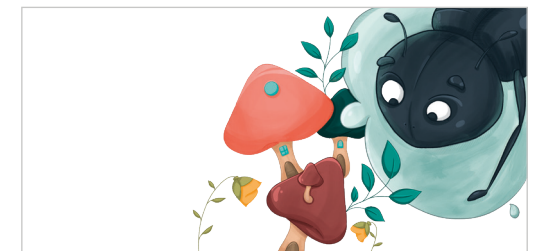

As loucas vacacións dunha formiga.

Bruño, 1996.

Narrativa infantil.

Concha Blanco.

Un día de caca e vaca.

Algar Editorial, 2006.

Narrativa infantil.

Fina Casalderrey.

B\Z

DISEÑO GRÁFICO
& ILUSTRACIÓN

XUNTA
DE GALICIA

Xacobeo 21-22